

Assaig d'identificació d'una matriu de segell inèdita al·lusiva a un pariatge

M. CRUSAFONT I SABATER*
EMILI TRILLA PARDO**

En una vella col·lecció mallorquina va aparèixer una antiga matriu medieval per a empremtar segells que un de nosaltres (E. T.) va poder fotografiar i transcriure. Abans que res, donarem la descripció de la peça:

Matriu de segell rodó de llautó, uniface.

a/ +S:DEL:PARIATGE:DEL:SENYOR:REY: (escudet català en cairó):

Les separacions amb dues estrelletes, les lletres gòtiques plenes, inclosa la T. En el camp escut en cairó partit verticalment amb armes reials, al primer camp (en el segell ja empremtat), i un copó del coll del qual surten tres caps de serp, en el segon. Ornaments vegetals als espais.

r/ Llis, amb les restes de la peça anellada que hi era soldada i amb un grafit amb la data 1278.

Pes: 40 g Diàmetre: 34 mm Gruix: 5 mm Inèdit

La menció de pariatge i la data 1278 del grafit ens portaren inicialment a pensar en el primer pariatge d'Andorra, que fou conclòs en aquest mateix any entre el bisbe de la Seu, Pere d'Urtx, i el comte de Foix, Roger Bernat III, sota els auspicis del rei Pere II (1276-1285).¹ El sobirà devia estar certament interessat a cloure els enfrontaments entre aquests dos senyors pels seus drets sobre el territori andorrà.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

** Numismàtic professional.

1. Hi ha una àmplia bibliografia sobre els pariatges andorrans. Vegeu, per exemple, Lúdia ARMENGOL, *Aproximació a la història d'Andorra*, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 1989 (2a ed.), p. 29-34. També hem emprat l'entrada de la *Gran Enciclopèdia Catalana*.

A dalt, anvers de la matriu, amb les heràldiques reial i de Joan de Copons. A baix, revers de la matriu, amb les restes de l'orella trencada i el grafit 1278.

Aquesta primera impressió, suggerida per la data esmentada, aviat començà, però, a mostrar nombrosos inconvenients. D'una banda, malgrat la intervenció directa del rei en la concòrdia, no sembla que això justifiqués que el pariatge es pogués anomenar «del senyor rei» ni que les armes reials apareguessin al segell. Seria més propi que es parlés del pariatge entre el bisbe i el comte o del pariatge d'Andorra i que les armes fossin d'aquests personatges. Res d'això no concorda. Les armes dels Foix haurien de portar els pals, però també dues vaques, i les del bisbe, un puig cimat de flor, tot i que vers el 1285 els bisbes solien portar una altra

A dalt, visió en perspectiva de la matriu, on s'aprecia el seu gruix. A baix, empremta de la matriu mostrant la imatge transferida als segells que va produir.

mena d'emblemes, com ara la figura episcopal o un bàcul, més que no pas la seva heràldica personal.² Tampoc concorda el tipus de lletra. El 1285 encara és aviat per a unes lletres gòtiques plenes i florides (amb extrems punxeguts, per

2. Els pals, generalment tres, eren les armes de Foix i les vaques fan referència al vescomtat de Biarn, que també formava part dels territoris de la seva sobirania. Pel que fa als bisbes, a la sèrie de segells episcopals veiem que predominen les figures del bisbe dret o el bàcul i que les heràldiques personals prenen un lloc discret o no hi són. El paper notable de les heràldiques episcopals no es fa evident fins al segle XVI. Vegeu els segells episcopals al vol. III de Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1932. En endavant les indicacions «Sagarra» es referiran a segells inclosos en aquesta obra.

exemple tal com els veiem a les lletres del segell) i resulta especialment extemporània la T gòtica.³ Pel que fa a la forma de l'escut, en cairó, més aviat és pròpia del segle xv.⁴

Si analitzem, d'altra banda, l'heràldica que acompanya les armes reials, no ens coincideix amb cap bisbe de la Seu ni d'aquesta cronologia ni en cap de propera. El copó amb les serps és propi especialment de la família Copons i també de la família Artés.⁵ Sí que hi ha un bisbe Copons a la Seu, Pere de Copons, però té una cronologia 1674-1677.

Pel que fa a la llengua, és cert que és més fàcil de trobar un segell en català que una moneda, però cal convenir que no pas en aquesta cronologia, on gairebé sempre són en llatí.⁶ Els segells en català apareixen amb més freqüència als segles XIV i XV. Finalment, els escudets catalans en cairó els trobem en les monedes dels segles XIV i XV i, més en concret, intercalats a la llegenda, des de les monedes d'or mallorquines de Pere III (1336-1387), fins a algunes d'argent, també mallorquines, d'Alfons el Magnànim (1416-1458).⁷

Creiem que hi ha prou arguments per a creure que el grafit amb la data 1278 és espuri, afegit probablement en època moderna per algú que devia pensar en els pariatges andorrans, però no pas fet d'origen. En aquest sentit cal consignar que l'oxidació no afecta pas el solc dels traços de la data, mentre que sí que és ben clara en la zona on es despreguà la peça anellada de subjecció del segell.

Els pariatges més coneguts són els d'Andorra, però no són pas, ni de bon tros, els únics que tenim documentats. Al nostre entendre cal cercar, amb prioritat, un pariatge conclòs entre el rei i, amb més probabilitat, un personatge de la família Copons.

El fet que la peça aparegués a Mallorca ens va fer pensar en el pariatge d'Andratx. Aquest fou conclòs l'any 1323 entre el bisbe de Barcelona i el rei Sanç de

3. A les monedes catalanes les T gòtiques no apareixen fins ben entrat el regnat de Pere III (1336-1387). En els segells, només als darrers temps de Jaume II de Mallorca i encara alternant amb les T llatines en els segells dels tres sobirans privatis mallorquins. Vegeu M. CRUSAFONT, *Catàleg general de la moneda catalana*, Barcelona 2009, i l'obra de Sagarra esmentada abans. En endavant les indicacions «Crus-» es referiran a monedes incloses a l'obra que acabem d'esmentar.

4. A les monedes comença als darrers temps de Pere III (1336-1387) a Sardenya i trobem exemples fins al segle XVII, però la sigil·lografia ens mostra que l'època predominant és el segle XV. Vegeu les obres de Crusafont i Sagarra esmentades abans.

5. Vegeu Martí de RIQUER, *Heràldica catalana*, Barcelona 1983, p. 263, i els segells personals dels nobles i eclesiàstics d'aquests cognoms a l'obra de Sagarra esmentada, com ara els segells Sagarra-3029, 3417 i 3504, per exemple.

6. Trobem, per exemple, un segell en català el 1303 del batlle de Torroja (Sagarra-706), com a més antic que no és en llatí, però els segells en català són molt més freqüents als segles XV i XVI; Sagarra-466, 328, 438, 466, 489, 500, 502, 522, etc. També en les corts dels veguers o en els segells de la Generalitat; Sagarra-706, 707, 739, 762, 763, 765, 776, 777, etc.

7. Els escudets catalans o reials en cairó al camp apareixen en florins i rals de Mallorca de Martí, Crus-2302, Crus-2323, i els anem trobant fins a Joan II en els doblers de Mallorca, per exemple, Crus-2996. A la llegenda els trobem des de Pere III en els rals d'or de Mallorca, com ara Crus-2246, fins a Alfons IV, en rals d'argent, com ara Crus-2882.

Mallorca i es mantingué durant els segles següents.⁸ Des de la signatura de l'acord, el govern de la baronia d'Andratx i les seves jurisdiccions civil i criminal correspongueren als bisbes i als reis, a parts iguals. La hipòtesi d'Andratx té l'avantatge de situar-nos en un pariatge que correspon directament al rei, a diferència del cas d'Andorra, on sabem que el sobirà va tenir un paper secundari. Les armes reials, d'altra banda, hi tenen tota la seva justificació, i ja sabem que els reis de Mallorca empraren les armes dels quatre pals, pures, com els sobirans de Catalunya-Aragó, perquè, en origen, es tractava de la divisa personal dels sobirans de la Casa de Barcelona. També s'avé millor la cronologia.

Efectivament, tant si pensem en una peça del segle XIV com del segle XV, queden resoltes les qüestions referents al tipus de lletra, a la presència dels escudets a la llegenda o al fet que aquesta sigui en català. Pel que fa a la forma en cairó de l'escut, ja hem dit abans que abunda, de forma molt especial, justament al segle XV.

No hi ha, però, cap bisbe de Barcelona de la família Copons ni al segle XIV ni al segle XV, però sí que hi ha un Copons implicat al segle XV amb la baronia d'Andratx i pensem que aquest personatge és el que ens ha de donar la clau del segell. Ens referim a Joan de Copons, que tingué diferents càrrecs a la cort d'Alfons el Magnànim i que té una història que es pot clarament qualificar com de poc edificant. L'any 1443 i arran d'una disputa matà de pròpia mà Joan Gual, germà d'un canonge de la Seu de la Ciutat de Mallorca. La universitat envià emissaris al rei, i aquest manà que fos conduït a la Cort, «carregat de cadenes». Allà, però, en lloc d'ésser castigat, obtingué la llibertat i tota mena d'honors. Les raons d'aquesta actitud del rei no es coneixen, però és ben clar que el personatge sabia sortir airós de les situacions més difícils. Així sabem que anys més tard, el 1451, un tal Macià Garriga intentà assassinar-lo, però no pogué portar a terme el seu intent i fou ajusticiat. L'any 1433 tenia el càrrec d'assessor del Governador de Mallorca, i tot i que el 1434 la reina Maria el va cessar del càrrec, l'any següent ja l'havia recuperat.

Tot i que Joan de Copons té una llarga actuació a Catalunya, hi ha uns anys en què el trobem a Mallorca. Una de les primeres notícies fa referència, precisament, al fet que l'any 1435 s'havia apoderat de la baronia d'Andratx. Es dirigí al rei Alfons IV i degué explicar-li que havia arribat a un acord amb el bisbe de Barcelona a fi que, amb una indemnització de 250 lliures anyals, aquest li cedís la seva part sobre la baronia. El rei no sols hi consentí, sinó que, a més, demanà

8. Sobre aquest pariatge, vegeu Ramon ROSSELLÓ i Jaume BOVER, *Història d'Andratx*. S. XV, Ciutat de Mallorca, 1979; dels mateixos autors, *Joan de Copons a Mallorca*, Mallorca, 1990; Antoni PONS, *Història de Mallorca*, vol. II, Mallorca 1965, p. 77-80. Vegeu també J. B. ENSENYAT y PUJOL, *Historia de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*, vol. 1, Palma 1919, p. 295-299. Els treballs esmentats parlen àmpliament de Joan de Copons i la seva actuació a la baronia d'Andratx. Les nostres informacions provenen, gairebé sempre, d'aquestes fonts. Aquí les resumirem breument, atès l'objectiu d'aquest treball.

al papa Nicolau V la confirmació de l'acord, cosa que aquest signà. Els jurats d'Andratx varen demanar ajut als de Barcelona i aquests informaren el rei i pressionaren els jurats de la Ciutat de Mallorca. Finalment el rei es va veure obligat a revocar la donació el 1449, un cop va veure els documents que justificaven els drets dels bisbes barcelonins. El 1450 donava ordres al governador de Mallorca en aquest sentit, però els tràmits eren lents. En qualsevol cas, el fet és que Joan de Copons va gaudir de la baronia, com a mínim, entre el 1435 i el 1450. Prou anys, doncs, perquè quedi explicada la presència de la seva heràldica, junt amb la del rei, en un segell de la baronia. Malgrat aquest contratemps, consta que en els anys següents seguia gaudint del seu càrrec d'assessor del governador de Mallorca, pel qual rebia 150 lliures anyals i que el 1451 era, a més, castellà del reial alcàsser de la Ciutat de Mallorca. Entretant s'havia maridat amb Magdalena Mora, vídua de Jordi Fortuny de Ruescos⁹ i propietària de la cavalleria d'Estellencs, l'alqueria de Biniorella a Andratx, Peguera de Calvià i Son Pont de Puigpunyent. Unes propietats que des llavors podria administrar i que afegirien ingressos a la dels seus càrrecs oficials. Potser llavors la possessió de la baronia ja s'havia convertit per a ell en un fet menor.

La seva història no acaba pas, però, aquí, ja que fou destacat protagonista durant la guerra civil catalana del segle xv, on es posà al bàndol contrari de la dinastia que tant li havia donat i tant li havia perdonat. Tot un personatge, vaja.¹⁰

El segell que comentem seria, doncs, del període esmentat i potser es refereix a la porció reial del pariatge, segons el que diu la llegenda. Potser era destinat a l'administració de la part reial, mentre que hi podria haver un altre segell de la part de Joan de Copons. En qualsevol cas és ben justificat que en aquest i en ambdós, si és que n'hi va haver dos, hi hagués les armes reials i les de Joan Copons, com a detentors, en indivís, de la baronia d'Andratx.

9. Aquests Fortuny, que inicialment eren els Fortuño de Ruesta a l'Aragó, aterren vers mitjan segle xv a Mallorca i catalanitzaren el cognom a Fortuny. Pel que fa al Ruesta, passà a ésser Ruescas o Ruescos (les fonts donen aquestes dues formes). El 1444 Jordi Fortuny es casà amb Magdalena Mora, de la qual tingué dos fills. Anys més tard tres Fortuny successius foren mestres de la seca de Mallorca, ja en temps dels Àustries. Cal consignar que un de nosaltres (MCS) s'errà en pensar que l'enllaç dels Fortuny amb els Garcia fou entre un Fortuny i una Ruescas i Garcia, quan fou entre el Fortuny de Ruescas i una Garcia. Vegeu M. CRUSAFONT, «La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip», *Acta Numismàtica*, 39, 2009, p. 137-161, vegeu p. 139. De fet, Campaner també s'errà en donar els cognoms de Ruescos i Garcia al segon i tercer dels Fortuny (Ramon i Jordi) i no pas al primer (Joan). La realitat és que tots tres eren Fortuny de Ruescos i només el tercer era Fortuny de Ruescos i Garcia. Vegeu A. CAMPANER, *Numismàtica Balear*, Palma de Mallorca, 1879, p. 83 i 84.

10. També parla de Copons J. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO a «Uns capítols atorgats als mallorquins per Pere, Conestable de Portugal i rei intrús de Catalunya», *Analeccta Sacra Tarraconensia*, vol. xi, Biblioteca Balmes, 1935, p. 203-218. Sobre l'actuació de Joan de Copons durant la Guerra Civil catalana del segle xv hi ha també força bibliografia que ara no entra dins el tema que estudiem. Pel que fa al seu tarannà, fou qualificat d'«irascible i violent» per Joseph M. Quadrado i de «maliciós i pocavergonya» per Diego de Valera, segons es pot veure a la portada de l'obra de ROSELLÓ i BOVER, *Joan de Copons...* abans esmentada. Tot i així cal consignar la seva grandíssima habilitat, ja que tot i haver estat empresonat per la reina Joana Enríquez, muller de Joan II, i d'haver estat un destacat dirigent de la Generalitat enfrontada a aquest rei, poc abans de la fi de la contesa va córrer a rendir homenatge al sobirà.

Cal ressaltar l'exccepcionalitat de la peça que presentem. Els segells eren emprats per a autenticar documents i per aquesta raó havien d'ésser destruïts quan moria el seu propietari. És per això que ens han arribat molts segells de cera, de plom o de metall, penjats dels documents respectius, però molt poques matrius corresponents als sobirans, als nobles o a les institucions a les quals estaven vinculats. En canvi són molt més freqüents els petits segells personals, que tenien menys transcendència. Aquests darrers són generalment molt més petits.¹¹ És molt probable que si l'atzar ens ha dut fins avui aquesta important matriu, fou perquè es degué trencar accidentalment l'orella de subjecció que duia a la cara llisa i es devia perdre.

Es tracta, per tant, d'un raríssim exemplar d'un segell reial/nobiliari referent a Mallorca, al·lusiú al rei i a un personatge de gran relleu i un dels pocs documents no impresos de què tenim notícia referent a la història medieval de Mallorca i, més en concret, de la vila d'Andratx.

11. Faustino MENÉNDEZ PIDAL i Elena GÓMEZ PÉREZ, *Matrices de sellos españoles (siglos XII al XVI)*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1987, p. 14-18. Expliquen que el 74 % de les matrius conservades correspon a particulars i un 20 %, a institucions eclesiàstiques.